

گۆفارى "وېران" لە نېۋان بۇنیادنان و وېرانكارىدا

سەرەتەر ئۇمەر

ئىستاتistik دايىكى ئەخلاقە.

"ژۇزىف بىرۇدىسىكى"

بىريار و فەيلەسۇفانى رۇزئاوايى وەك: پىمۇند وىلىامز، ئەمبىرىتقۇ ئىككى، مارشال مەك لۇھان و چەندانى دىكە لەو باوەرەدان كە "پەيوەندى" لەھەر مەقولە يەكدا بىت، دەستنىشىشانكەرى كۆتا يى كەلتورى كۆمەلگە يە. نۇوسىن بەگشتى و ئەدەبىياتىش بە تايىبەتى بەشىيڭى گىرنگ لە "پەيوەندى" نېۋان تاكەكانى كۆمەلگە پىكئەھىزىن و بەمەش رۇللىيڭى تابلىيى كارىگەر و بەرفراوانىيان لە دروستىبۇونى كەلتورى كۆمەلگەدا ھەيە، وەك ھەر بسوارىيەتى دىكە زانىست، ئايىن، سىاسەت و...تاد. لېرەوە ئەگەينە ئەو باوەرەي كە ئەدەب، ئىدىي ھەرجۇرە ئەدەبىك بىت، كايىيەكى كەلتورسازە و كارىگەرىيەكى راستەخۆرى لەسەر دروستىبۇونى شىۋاپىزى ژيان و تەرزى بىركردنەوە و ھەلّسۈكەوتى تاكەكانى نېۋ كۆمەلگە ھەيە. ھەربۇيە ئەتوانىن بىلەيىن ئەدەبى تەندروست كۆمەلگە ئەندروست و ئەدەبى نەخۇش كۆمەلگە يەكى نەخۇش بەرھەم ئەھىزىيت. "تۇلاستقۇ" رۇمانىنۇسى گەورەي روس، ماوەيەك دوايى بلاوبۇونەوەي رۇمانى "ئاناكارنىنا" بۇي دەركەوت، كە سەرەرای بە نەفرە تىكىرىنى كەسىتتىي ئاناكارنىنا لە رۇمانەكەيدا، دىسان بى ئابپۇويى ئەو كارىگە رى خىپى لەسەر كۆمەلگە داناوه. شاعىرى ئاودارى مەكسىيەتى و خاوهنى خەلاتى نۆبل، "ئۇكتاتاۋىقپاز" لە لېكۆلەنەوە يەكى بەرفراوانىدا، زاراوەيەكى سەرنجىراكىيىشى پىشىكەشى مەرقۇايەتى كىرىد، كە ئاوابو "تەندروستى وشە" بە مانا يە كە ئىمەكاتىيەك وشەيەك لە مانا يە راستەقىنە و جىڭە ئەندروستى خۇيىدا بەكار ئەھىزىن، ئەو وشەيە مان تەندروستىكەردووە. "ئۇكتاتاۋىقپاز" لەو باوەرەدا يە كە

به کارهیّنگانی و شهی نا ته ندروست، جگه له به دیهیّنگانی که لتور، سیاست و دواجار کومه لگه به کی ناته ندروست و ناساغله م، ده رئه نجامیکی دیکهی نابیت.

کایهی ئەدەب کایهی کی گۆپاو و ناجیگیره و به دریچایی میژووی مرؤفایه تى به چەندین قۇناغ و پەوت و فەلسەفە و قوتا بخانەدا تىپەریوه و چەندىنچار دووچارى گۆپان و تەنانەت "بەدگۆپانىش" بۆتەوە، لەھەریەك له و قۇناغا نەدا كە پېيىدا تىپەریوه له پەيوەندىيەكى جەدەلى بەرفراواندا بۇوه لەگەل ھزر و فەلسەفەی سەردەمە كەيدا. واتە ھەم لەلايەك كەوتۆتە ژىرکارىگەريي ھزر و فەلسەفە كانەوە و ھەميش خۆى ئەو كارىگەريي لەسەر ئەوان دروستكردوووه. ئەوهى ئىيمە لېرەدا ئەمانە وييت قىسى لەسەر بىكەين ئەو ئەدەبىياتە يە كە لەپۇزگارى ئەمپۇماندا بە ئەدەبىياتى "پۇست مۇدىرن" ناسراوه و چەندىن پەوت و تەۋزمى ئەدەبى و ھونھرى جۇراوجۇرى لە خۆ گرتۇووه. پەخنەگران و لېكۈلەرانى ئەم بوارە سەرەتا كانى دروستبوونى ئەم تەۋزم و پېبازانە ئەگىپنەوە بۆ بىرۇپا كانى فەيلەسۇفى ئەلمانى "نىچە". كارىگەريي ھزر و فەلسەفەي "نىچە" بەسەر نۇوسەران و ئەدىبىانەوە بۇويە هۆى دەركەوتى چەندىن پېبازى ئەدەبى و ھونھرى وەك، ئابىزورد (بى مانا يى)، نىھەليسم (پوچگە رايى)، ئاوانگارد (پېشەنگ)، ئازارشى، مەوقعيەتكە رايى، پېكھاتەگە رايى و پاش پېكھاتەگە رايى (پېكھاتەش كىنلى)، بزووتنەوهى دەزە كەلتور و سېقتواسىيۇنىستە كان و چەندانى دىكە. ئەم بزاڭە ئەدەبىييانە ھەرچەندە لە كاتى خۆيدا لەلايەن پەخنەگرانەوە بە كەمايەتى ئەدەبى ناسرابۇون، لە بەرئەوهى بەرهەمە كانيان لە شەۋىيىنى سەرەلەدانيان زىاتەر نەرۋىشت، واتە لە (پاريس، ئەمستردام و برۆكسل)، بەلام پاشان بەھۆى وەرگىپان و بلاوبۇونەوهى كارەكانيان پېيشىكى ئاگرى بىرۇباوهرىان گەيشتە رۆزھەلات و بەچاولىيەكە رى و لاسايى كردنەوهيان لەلايەن نۇوسەران و ئەدىبىانى ولاتانى رۆزھەلاتەوه لەم ولاتانەشدا، بەبى ھەبۇنى زەمینە و بارودۇخى ھاوشىيۇھ، چەندىن جوولانەوهى ئەدەبى لەسەرەمەن ھىلائى ئەوان دروستبوون و سەريان ھەلدا.

ئۇ و چەمکانە ئەم تەۋزمە ھونھرى و ئەدەبىييانە كاريان لەسەر ئەكىد و بۇويە ھەۋىيىنى نۇوسىن و بەرەمە كانيان بىرىتى بۇو لە بە كالابۇونى مرۇف، لە خۇنامۇبۇون، بى مانا يى ژيان، سىيستمى سەرمایەدارى، بى خودايى، نەمانى پابەندبۇونى ئاكارى و ... تاد. ھەرودەك "نىچە" لە وەتە بەناوبانگە كەيدا ئەيوت: "دىاردە ئەخلاقى بۇونى ئېيە ئەوهى ھەيە، راۋە ئەخلاقىي دىاردە كانە." ئەم بزووتنەوانە لە باوهەرەدا بۇون كە تەنها بە پەتكەندەوه و نكولى و يَا تەنانەت وېرانكىدى كەلتور ئەتوازىرىت كەلتور پىزگار بىرىت. وېرانكىدى كەلتور ھەرچەندە كەلتورى ئېيە، بەلام لە قەلەمپۇي كەلتور و لەناو كەلتوردا پۇ ئەدات. بەم ئامانجە كە كەلتور لە بە كالابۇون و بەشتبوون پىزگار بىرىت. چونكە وەك "گى دوبۇر"، كۆمەلناس و يەكىك لە راپەرانى بزووتنەوهى

مه وقعيه تگه راکانى فه په نسا، به پاشکاوی ئە يوت: " حە قىقەتى كۆمەلگا هىچ نىيە جگە لە نكولى و پە تىكرىنە وە ئى كۆمەلپۇون."

لە كوردىستانى خۆشمان، گۇۋارى " ويـران " كە بەشىـوه يەكى نازـىك و پـىـك دەرئـەـچـوـو، هـەـر لـەـزـىـرـ كـارـىـگـەـرـىـيـيـيـ ئـەـمـ پـەـوتـ وـ پـېـباـزـەـ ئـەـدـەـبـىـ وـ هـۆـنـەـرـىـيـانـەـ دـاـ بـلـاـوـ ئـەـبـوـوـيـوـهـ . بـەـلـامـ لـەـگـەـلـ ئـەـمـ جـىـاـواـزـىـيـيـ گـەـورـەـيـيـ دـاـ كـەـ گـۇـۋـارـىـ " ويـرانـ " زـۆـرـ بـەـكـەـ مـىـ توـانـيـيـوـيـهـ تـىـ لـەـگـەـلـ كـىـشـەـ وـ قـەـيـرانـەـ كـانـىـ مـرـقـىـيـ هـاـوـچـەـرـخـىـ كـورـدـزـماـنـداـ پـەـيـوـهـنـدـىـ وـ بـەـرـىـيـهـ كـكـەـ وـتنـ درـوـسـتـبـكـانـ ، بـەـلـاـكـوـ زـيـاتـرـ لـەـ هـەـولـىـ خـۆـدـهـ رـخـسـتـنـ وـ وـرـوـژـانـدـنـ وـ يـارـىـ كـرـدـنـ بـەـ فـۆـرـمـداـ بـوـوـ . مـنـ لـىـرـەـداـ هـەـرـ بـۆـ نـمـوـونـەـ ئـامـاـزـەـيـيـكـىـ كـورـتـ بـەـ بـزوـوتـنـەـ وـەـ مـهـ وـقـعـيـهـ تـگـەـ رـاـكـانـ ئـەـكـەـمـ ، كـەـ لـەـ پـارـىـسـىـ پـايـتـەـخـتـىـ فـەـرـەـنـسـاـ لـەـلـايـهـنـ " كـىـ دـوـبـورـ " مـيـشـلـەـ بـرـنـشـتـاـيـنـ (ـهاـوـسـەـرـىـ دـوـبـورـ) وـ كـىـلـ وـلـمـهـنـ " دـوـهـ لـەـسـەـرـەـتـاـيـ دـەـيـيـهـيـ پـەـنـجـاـكـانـداـ درـوـسـتـبـوـوـ . ئـەـمـانـهـ كـۆـمـەـلـىـكـىـ ئـەـدـەـبـىـيـ زـۆـرـ سـىـيـاسـىـ وـ شـۆـرـشـگـىـرـبـوـونـ . ئـەـمـ بـزاـفـەـ ئـەـمـوـوـ ئـەـمـانـهـ لـەـلـايـهـنـ (ـبـەـرـەـمـھـىـنـانـ وـ وـشـوـيـنـ بـگـۆـرـيـتـ ، شـارـەـكـانـ بـگـۆـرـيـتـ . لـەـبـەـرـ ئـەـوـهـىـ هـەـمـوـوـ ئـەـمـانـهـ لـەـلـايـهـنـ (ـبـەـرـەـمـھـىـنـانـ وـ خـۆـشـگـوزـهـ رـانـيـيـهـوـهـ) لـەـگـەـلـ سـيـسـتـمـهـ كـانـىـ ئـاـوـهـرـقـ ، ئـەـسـانـسـقـۆـرـهـ كـانـ ، كـەـرـماـوـهـكـانـ وـ جـلـشـقـۆـرـهـ كـانـداـ هـيـپـنـقـتـيـزـمـ كـراـونـ . لـاـوـهـكـانـ لـەـ نـيـوانـ عـەـشـقـ وـ بـوـونـهـوـهـرـىـكـىـ بـەـكـارـهـىـنـزـراـوـىـ بـىـكـەـلـكـداـ ، دـوـوـهـمـيـانـ هـەـلـئـەـبـىـارـدـ . دـوـبـورـ نـوـوـسـىـيـىـ : پـارـىـسـ شـارـىـكـهـ دـروـسـتـكـراـوـ لـەـ گـەـمـزـەـيـيـ ، هـەـرـاـوـهـورـيـاـ وـ دـرـنـدـەـخـوـيـيـ وـ هـىـچـ مـانـاـيـهـكـىـ نـىـيـيـهـ . بـابـەـتـىـ سـەـرـەـكـىـ شـارـنـشـىـنـىـ ئـەـمـرـقـ ، دـابـىـنـكـرـدـنـىـ بـەـوـتـىـ بـەـرـدـەـوـامـىـ هـۆـكـارـەـكـانـىـ گـۆـاستـنـەـ وـەـيـهـ كـەـ ژـمـارـەـيـانـ بـەـخـىـرـايـىـ ، رـپـوـ لـەـ زـيـادـبـوـونـ . ئـەـمـ كـۆـمـەـلـنـاسـهـ لـەـ كـتـىـبـەـ بـەـنـاـوـبـانـگـەـكـىـ گـۆـيـداـ " كـۆـمـەـلـگـائـ نـمـاـيـشـىـيـ " ئـەـنـوـوـسـىـيـتـ : " نـهـوـهـىـ مـرـقـ لـەـ يـاسـاـكـانـىـ نـمـاـيـشـداـ تـواـهـتـهـوـهـ . " ئـەـوـ هـەـرـوـهـاـ لـەـ شـىـعـرـىـكـداـ ئـاـواـهـسـتـىـ خـۆـىـ لـەـ مـەـرـتـەـنـيـاـيـىـ لـەـ دـوـنـيـاـيـىـ نـوـيـداـ دـەـرـئـەـبـرـيـتـ : " چـقـنـ لـەـ تـەـنـيـاـيـيـداـ لـەـ شـارـىـكـ دـابـنـيـشـمـ كـەـ پـىـشـتـرـ پـرـ لـەـ خـەـلـكـ بـوـوـ ! "

وـەـكـ ئـەـبـىـنـىـنـ خـەـمـىـ گـەـورـەـيـ ئـەـمـ بـزوـوتـنـەـ وـەـيـهـ كـىـشـەـ وـ قـەـيـرانـەـ گـەـورـەـكـانـىـ مـرـقـىـيـ هـاـوـچـەـرـخـ بـوـوـ . هـەـنـوـوـكـهـ زـيـاتـرـ لـەـ 150ـ سـالـ بـەـسـەـرـ بـزوـوتـنـەـ وـەـ مـهـ وـقـعـيـهـ تـگـەـ رـاـكـانـىـ پـارـىـسـداـ تـىـپـەـرـيـوـهـ وـ كـىـشـەـ وـ قـەـيـرانـەـكـانـىـ مـرـقـىـيـ هـاـوـچـەـرـخـ چـەـندـ قـاتـ زـيـادـيـكـرـدـوـوـهـ . پـرـسـيـارـەـكـهـ لـىـرـەـداـ ئـەـمـهـيـيـ ، ئـايـاـ گـۇـۋـارـىـ " ويـرانـ " بـۆـ بـەـكـالـاـبـوـونـىـ مـرـقـىـيـ كـورـدـ ، بـۆـ دـاـگـىـرـكـرـدـنـىـ هـەـسـتـ وـهـۆـشـيـانـ لـەـلـايـهـنـ دـەـزـگـاـكـانـىـ رـاـكـهـ يـانـدـنـهـوـهـ ، بـۆـ ئـەـوـ هـەـمـوـوـ نـيـوـلـۆـمـپـەـنـاـنـهـىـ تـەـنـهاـ بـەـشـدارـىـ وـ چـالـاـكـىـ كـەـلـتـورـىـيـيانـ گـوـيـگـرـتـنـهـ لـەـ پـيـكـلامـىـ باـزـرـگـانـىـ وـ سـەـيـرـكـرـدـنـىـ ئـەـلـقـەـيـ دـوـبـلاـزـكـراـوـىـ تـورـكـىـ ، بـۆـ ئـەـوـ كـۆـمـپـانـيـاـ زـەـبـەـلـاحـ باـزـرـگـانـيـيـانـهـىـ خـويـىـنـىـ موـشـتـهـرـيـيـهـ كـانـيـانـ ئـەـمـژـنـ وـ بـۆـ دـەـيـانـ وـسـەـدانـ قـەـيـرانـىـ جـەـسـتـهـيـيـ وـ عـەـقـلـىـ وـ رـقـحـيـيـ دـيـكـەـيـ مـرـقـىـيـ هـاـوـچـەـرـخـ كـورـدـ ، چـىـ كـرـد~وـوـهـ ؟ چـىـ وـيـرـانـكـرـد~وـوـهـ وـ چـىـ بـونـاـنـاـوـهـ ؟ گـۇـۋـارـىـ " ويـرانـ " چـىـ بـۆـ ئـەـوـ فـەـزاـ بـىـكـەـلـتـورـىـيـيـهـ كـرـد~وـوـهـ كـەـ بـەـسـەـرـ كـۆـمـەـلـگـائـ كـورـدـيـداـ زـالـ بـوـوـهـ . ئـەـوـهـىـ كـەـ بـىـرـيـارـىـ ئـىـسـپـانـىـ " خـۆـزـهـ ئـۆـرـتـيـگـاـ گـاسـتـ " نـاـوـىـ لـىـنـاـبـوـوـ : " كـەـلـتـورـىـ كـۆـمـەـلـيـيـ " وـ " رـېـچـارـدـ "

"هۆگارت" ئى نېنگلایزىش بە "بەربەرىيەتى درەوشادە" ناوى ئەبات. گۆڤارى "وېران" لە هەمبەر ئەو سیاسەته ساننى مىنۋاتلىزمەدا چى پىيە كە دەزگا راڭە ياندۇنە كوردىيە كان گرتۇيانەتە بەر و تا تەوقى سەر تاكى كوردىيەان لە ساولىكە يىيدا نقووم كردووه ؟ !

گۆڤارى "وېران" لە جىاتى هەموو ئەمانە، دېت ھاواپەگە زبازىكى وەك "ساقى قەھەرەمان" مان پىئە ناسىيەننەت. بە بىن ئەوە بىر لەو بکاتە وە ئاخىر مەرۆقى كورد لە نېوان ئەم هەموو كىشە و قەيران و خەمە جەركىپانەدا چ سوودىك لە گفتۇگۆئى ھاواپەگە زبازىكى وەك "ساقى قەھەرەمان" ئەبىننەت ؟ پىئەمەخۇشە لېرەدا تىشكىك بخەمە سەر ژيانى تارىكى ئەم ھاواپەگە زبازە ئېرانييە تا خەلکى بىزانن ئەم قارەمانە كىيە كە گۆڤارى "وېران" لە ئىيمەتى كردوته ژنە پالىۋانى دونيائى ئەدەب. "ساقى قەھەرەمان" سەرۆكى رېكخراوى ھاواپەگە زبازانى ئېرانە و ئىستا لە تەمەنلى 51 سالىدا لە كەنەدا ئەژى. قەھەرەمان كتىپبىكى لە سەتايشى سۆزانى بۇوندا نۇوسىيە بە ناوى "سۆزانى بۇون واتە گىان بەخشىن بە... ." لە شىعرە كانىدا بە ئاشكرا بازگەشە بۇ ھاواپەگە زبازىيە ئەكەت و ئەلېت تەواوى پەيوەندى و پەيمانە كۆمەلايەتىيە كان لە دەريچەي پەيوەندىيە جنسىيە كانە وە ئەبىن. بقىيە ئەتوانىن بلەين گۆڤارى "وېران" لەم ماوهىيە تەمەننیدا وەك دراوىيەنى فەلېبى دوو دىو كارى كردووه ؛ واتە بە دىويىكدا سەرقالىي وېرانكىدى ئەخلاق و بىرۇباوهەر و مانى و پەمز و ئەفسانە زمانى ھاوبەشى كۆمەلگە بۇوه. بە دىوەكەي دىكەشدا خەرىكى بۇنيادنەن جۇرىيەك لە ئانارشىيەت و بىيېندۇبارى و بىيېمانىي بۇوه.

نۇوسەرىيەك ئەلېت: لە سىستەمە دىكتاتۆرىيە كاندا خەلک لە جىاتى كتىپ و كەلتۈر بە شۇيەن ئۇتومبىيل و جل و بەرگى مۆد و بۇندى ئەگەر يېن. بە راستى ئەمەرۆ ئەم بابەتە يەكىكە لە كىشە هەرە گەورە كانى مەرۆقى ھاوجەرخى كورد. ئەمەرۆ تاكى كورد تا تەوقى سەر لە باقۇبرىق و نمايشىدا نقووم بۇوه و نزىكەي بە تەواوهتى پشتى لە ئەدەب و ھونەر و كەلتۈر كردووه و پەيوەندى لەگەلدا پچىراندووه. گۆڤارى "وېران" و نۇوسەرە كانى، لەم ئاقارەدا دېن وەك بلاوكراوه زەردە كان پەنا بۇ سى تاكتىك ئەبەن: يەكەم ساكارىي لە نۇوسىيەندا، وەك لە شىعرە كانى "فەرەاد پېرېبال" دا ئەبىننەن كە ھەندىيەكچار لە ئاستى زمانى رېۋانە ئەلکىش نىزمەر ئەبىتە وە و ھېننە ئەنۇكە دەرزىيەك جوانى و ئىستاتىكاي تىيەدا نامىيەننەت. تاكتىكى دووهەم و رووۋەزەندىنى جنسىيە و لەم رېڭەيە وە ئەيانە وېت سەرنجى ئەو گەنجانە بەرە و لاي خۆيان رابكىشىن كە لە هەموو شتىيەكدا (گۆرانى، سىنەما، شىعر، چىرۇك و رۇمان و... تاد)دا بەشۇيەن تېركىرىدىنى غەریزە ئەنۇكە دەرزىيەك وېلەن. تاكتىكى سېھەم دروستكىرىدىنى ھەراو ژاوه ژاوه. ئەمەش لە رېڭە ئەنۇكە سوکايدەتى كردن بە ئايىن و پەمزە كانى نەتە وە وە. وەك ئەوە لە دوا ژمارە ئى "وېران" دا بەرامبەر بە پەيامبەران كردىيەان و لە نۆقلەتى (مولازم قەحسىن و شتى قرىش...)دا بەرامبەر بە پىشىمەرگە كرا. بەلام مېڭۈ دەمېكە

سەلماندوویەتى كە ئەم جۇرە كارانە تەنھا كەفوکولىيکى كاتىن و بۇ ماوهىك ھەراوزەدا و دەنگەدەنگىيەك دروست ئەكەن و دوايى لەبىر ھەمووان ئەچنەوە. كارى داهىنەرانە و جوان و نەمر لە رېيگە ئانەوەي ھەراوهۆريا و ژاوهژاوهە بەدىنايەت. لېرەدا با نمۇونە بە رۇماننۇوسىيەكى وەك "سەلمان پوشىدى" بەھىنەنەوە. ئەوەي ئەو لە "ئايەتە شەيتانىيەكان"دا كردى تەنھا ژاوهژاۋىيکى كاتىيى بۇو و ئەگەر فەتواي كوشتنەكەي "خومەينى" نەبووايى دەمىيەك بۇو لەبىر چۈوبۇويەوە. چۈنكە مىيىزۇ سەلماندى كە "سەلمان پوشىدى" نەوەك كارىيکى داهىنەرانە ئەكردووھ بەلکو تەواوى نۇوسىيەكانى تەنھا لاسايىكىرىدىنەوە يەكى زۆر سىست و خاوى شىۋازى نۇوسىيەنى رۇماننۇوسى كۆلۆمبى "گابرېل گارسيا ماركىز"ن. نۇوسەرلى ناودارى ئىنگلىيەزى "مارتىن هاريس" بە دەربېرىنى ناخۇشحالىيە وە ئەلېيت: نۇوسىيەكانى "سەلمان پوشىدى" و بەتايبەت "ئايەتە شەيتانىيەكان" پېن لە گوزارشت و زاراوەي كلايىشەيى و نزىم و بىبەها. ھەر ئەم نۇوسەر ئىنگلىيەزىيە جەخت لەسەر ئەوە ئەكەتەوە كە نەيتوانىيەوە زىاتر لە سى بەش لە رۇمانى "مۇنالانى نىيەشەو" و يەك بەش لە رۇمانى "شەرم"ى روشنى بخويىنىتەوە، ئەو ھۆكاري ئەم كارەي گىپرایەوە بۇ وەرسەھىنەربۇونى ئەم دوو رۇمانە.

ئەوەي جىڭگايىدا خەموو ئەم كارانەش بەناوى ئازادى و لەزىر پەردەي بىرپەرەي ئازاد دا ئەكەت. ئازادى ئەو وشەيەي بە وتهى "ئەلبىر كامق" ھەم لەسەر دەركاى زىندانى ئەنۇوسىرىت و ھەم لەسەر دەركاى پەرسىتكا بازىرگانىيەكان. واتە ئەو ھەموو بىرپەزى و بىشەرمىيە زۆرەي ئەمپۇ لە زىر پەردەي نۇوسىن و بە بىيانووئى ئازادىيە و بىلە ئەكەنەوە، تەنھا بوهتانىيەكى گەورەيە بەدەم ئازادىيە وە ئەكەت و ھىچى دى. دىسان بە وتهى "ئەلبىر كامق"، ئەوەي ئەمپۇ لە ھەموو شتىك زىاتر بۆتە جىڭگەي بوهتان، بەھا ئازادىيە. كىشەي گەورەي ئەم تەرزە نۇوسەرلانە ئەوەيە تەواو بە شىۋەيەكى بازىرگانى بىر لە وشەي ئازادى ئەكەنەوە، ئازادى لاي ئەوان چەكىيە، شەمەك و كاڭايەكە لەبەردەستىياندا و ھەرچىيەك بىيانەۋىت بەناوى ئازادىيە وە ئەيکەن و ھەر بەلایەك بىيانەۋىت لەزىر ئەم ناوهدا بەسەر كۆمەلگە و دەوروبەريدا ئەھىدىن. لېرەدا ناچارم وتهىيەكى دىكەي كامق بەھىنەوە كە لە وتارىكىدا دواي وەرگرتى خەلاتى نۇقبل سالى 1957 ئەلېيت: كۆمەلگە بازىرگانى، ئازادى وەك "مافييەكى خۆى" سەير ئەكەت نەوەك "ئەركىيەك لە ھەمبەر ئەوانى دىكەدا". بەپاستى كامق زور جوانى وتووھ. ئەو تەرزە نۇوسەر و پۇشىنبىرانە بەناوى ئازادىيە و سوکايدىتى بە ئايىن و پېرۇزىيەكانى كۆمەلگە ئەكەن و سىنورەكان پېشىشىل ئەكەن، گرفتەكەيان لېرەدايە و لەو تىناغەن كە ئازادى ئەوندە ئەركىيەك لە بەرامبەر خەلکدا، ئەوندە مافييەك نىيە كە خاوهنەكە ئۆزۈنى ويسىت بەكارى بەھىنەت. بەداخھەوە ئەو ئازادىيە پاستەقىنەيە ئەو نۇوسەر و پۇشىنبىرانە بەكارى ناھىيەن ئازادىيە لە ھەر وابەستە بۇونىيەك، ئازادىيە لە ھەر پاش-كۆبۇن و

خوھەلواسینیک، بەلام ئەوان بى بەرامبەر دەستیان لەم ئازادىيە ئەندازى خۇيان ھەلگرتۇوه و داۋى ئازادى وېرانىكىرىنى ھەموو شتىلە ئەكەن، واتە ئەوهى ئەوان ئەيانەۋىت ئازادى نىيە بەلگۈ جۆرىيەك ئانارشىيەتە. بەلام ئانارشىيە تىلەتە و پىچەوانە ئانارشىيەتە كانى پاريس. چونكە ئانارشىيەتە كانى پاريس داۋى نەمانى دەولەتىان ئەكەن و لەوباوهەدا بۇون كە دەولەت: "رەنگدانەوهى سروشتى ئەھريمەنى مەرقۇق و بۇ مانەوهى خۇى پىيۇيىسى بە بەرھە مەھىنەنە كالاى خراپە." بەلام ئانارشىيەتە كانى گۇفارى "ويئران" و ھاوشييە كانىان بە پىچەوانەوه پالىان داوه بە دەسەلات و حکومەتەوه و خۇيان سەرقالى بەرھە مەھىنەنە كالاى خراپىن. سەرقالى وېرانىكىرىن پايدە كانى ئايىن و ئەفسانە و ئەخلاقى كۆمەلگەن. واتە سەرقالى جۆرىيەك لە ئانارشىيە زەن كە ئەكىرى بە "ئانارشىيە ئەخلاقى" ناوى بەرين.

ئەمەش هيچ كاتىلە ئەركى سەرشان و ئامانجى ئەدىب و ھونەرمەند نەبووه. لىزەدا راي چەند بېرىيار و فەيلەسوف و كەلە ئەدىبى پۇزئاوا لەمەر ئەخلاق لە ئەدەبدا ئەھىنەنەوه. نۇفالىس (1801-1872) شاعير و فەيلەسوفى ئەلمانى، پىشىكەشكارى ئايدىيالىيىتى جادووېي ئەلپىت: ئەخلاق لە پىشەرى شىعەرە. ليسيىنگ (1729-1781) LESSING شاعير و فەيلەسوفى ئەلمانى، نووسەر و رەخنەگر و سۆسیالىيىتى ئەلمانى، جەخت لەسەر فەزىلەتە ئەخلاقىيە كانى نووسەران ئەكتەوه و بە تايىەتى "ھەستى ھاودەردى" ئەوان داوا ئەكتات: (باشتىرين مەرقۇق، باشتىرين ھاودەردى لەگەل ئەوانى دىكەدا ھەيە). شىلگىل (1772-1829) SHELGEL شاعير و فەيلەسوفى ئەلمانى، يەكىكە لەوانەى كارىگەرى گەورەى لەسەر فەلسەفە ئەمىانتىك دانا، ئەلپىت: ئەخلاق تەنها پەيوەست نىيە بە فەلسەفەوه، لەبەرئەوهى لە پاستىدا ئەوه شىعەر و ئەدەبپەياتە كە كار لەسەر "ھونەرى ژيان" و ناسىنى مەرقۇق كان ئەكەن. ھەروەها فريىدرىيش شىلەر، بە پشت بەستن بە ئەندىشە كانى كانت، ھونەر بە پەروەردى كارى ئەخلاقى مەرقۇد دائەنېت. ھابەرماس (HABERMAS 1929 - 1990) فەيلەسوف و كۆمەلنىسى ئەلمانى، ئەلپىت: بۇ ھەموار كردلى پىگاكانى پەيوەندى و نەھىيەتىنى بەربەست و پىگەرەكان، جەخت لەسەر پىيۇيىسى ئەخلاق لە گوتاردا ئەكتەوه، ئەو لە باوهەدا يەك گوتاردا، لە كە دەربېرىنە شاعيرانە، ئېسستاتىكى و ئەدەبپەيە كانى نېوان تاكەكان لە يەك گوتاردا، لە شەفافىيەتى پەيوەندىيە كان كەم ئەكتەوه و يارىدەدەر نىيە. لەبەرئەوهى گۇرپانى واقىعىيەت، لە ئەخلاق) دوور ئەكەۋىتەوه. ھەلبەته، ئەخلاقىش ئەبىت لەگەل فەلسەفە ئەكتەوه و تىۋرى ديموكراسىدا پەيوەندى دروست بىكتات. كانت (KANT 1724-1814) رابەرى يەكىك لە سى جەمسەرە فەلسەفييە كەجيھان (لەگەل ئەرەستق و ھىگل)دا، ئەدەبپەيات و ئەخلاق بە قەبولاڭىنى پىزەيى جودايان لە يەك، لەتەنېشىت يەكەوه دائەنېت. ئەدۇرنق (ADORNO 1903-1969) پەخنەگرى ھونەرى و زانى موزىك و فەيلەسوفى بەرجەستە ئەلمانى (قوتابخانە ئەلمانى فرانكفورت)

هزرو فه لسه فه به راگه يه نهري حه قيقهت ده زانيت و ئه ده بيات و ئيستاتيك به بونياردي فه لسه فه و ئه خلاق ناوئه بات. له ديدگاي ئوهوه، له حالىكدا كه فه لسه فه له په ونهندىكى گوتاريدا، داوهريى، وته و به لگه كان فورمه له ئه كات، هونهه مانا يه كى هه ستى- ميتافيزىكى يان پى ئه به خشىت. ئيستاتيك، هونهه، ئه ده بيات و فه لسه فه به بى يهك ذاته و اون و ناتوانن به ته نيا يى و به جيا به حه قيقهت بگەن.

نه وهی له پیشنه و هات رای ههندیک له بیریارانی پژوهش او بپو، له مه په یوهندی نه ده بوهونه ر به نه خلاقه وه. راسته له پژوهگاری نه مرقوماندا زوریهی ههره زوری پیوه و به ها کان گورانیان به سه ردا هاتووه و نه وهی دوینی به به ها نه ژمار نه کرا نه مرق به های خوی له ده ستداوه و به پیچه وانه شه وه. به لام پرسیاره که لیرهدا نه مه یه ئایا نئیمه نه بیت به ته واوی بونه و خومان پادهستی نه م ته وژم و شه پولانه سه رده می نوی بکه ین و هیچ نه ژماریکیش بق که لتوری باو و باری گشتی کومه لگای خومان نه که ین؟ ئایا نه رکی سه رشانی پوشنبیر له مرقدا نه وه یه به چه کوشی ویرانکاری یه وه بکه ویته ویزه باش و خراپی دوینی و هه موو به ها و پیوه ره کان ووردخاش بکات و هه موو باش و خراپیکی دونیای نویش به بی په تکردن وه وه ربگریت؟! نه مه پرسیاریکه نه بی پوشنبیری کورد زور به ووردی وه لامی بداته وه.

دواجار نهمه وی نه وه بلایم و هک پای تایبەتی خۆم له گەل داخستنی گۆڤاری "ویران" دا نیم، به لەکو له گەل نه وەدام بەریووه بەران و نووسەرانی نەم گۆڤارە بە ستراتیز، تاکتیک، سیاست و ناواه رۆکى نوسيين و بابەته کانياندا بچنە وە. وەك فەيلە سوفى نەريکى "نوام چۆمسکى" نەلیت: "له مېۋە دا سانسۇر لە جياتى نه وە ئىش لەسەر ئۆجىيەكت (ھەوال، بەرهەم، پەخنە) بکات، له جياتى لابىدن و چاكاردى نه وە ئەكرىت مەترسىدار بىت، بەسەر سەبجىكتا دەسەپىزلىرىت. واتە بەسەر ئە و كەس) دا كە ئەكرىت مەترسىدار بىت. "ھەر بۆيە ئەوانە ئە وانە لە ھەر بوارىكدا پەخنە ئە گەن ئەبى كار لەسەر دەق و بەرهەمە كان بکەن، نەوەك كەسەكان. سەبارەت بە گۆڤارى "ویران" يش بەرلە ھەر كەسىك ئەبىت خۆيان سانسۇرى خۆيان بکەن، ئەبى خۆيان پېگە بە خۆيان نەدەن كالاي خراب بەناوى ئەدەب و پۇشىنىيە وە بە خەلەك بفرۇشىن. ئەبى خۆيان كارىيەك نەكەن كە نووسىنىيىش وەك تەواوى بوارە كانى دىكە ئە زىيان بە كالا بکرىت. وەك پەناگە يەك لە مرۆڤ وەربىگرنە وە ئەويش تا ئاستى كالا يەكى ئەلەيت: "دواجار شىعريش وەك پەناگە يەك لە مرۆڤ وەربىگرنە وە ئەويش تا ئاستى كالا يەكى رۇزانە بەيىنە خوارە وە. "ئەوان لە كۆمەلگە ئە كوردىدا و بۇ خويىنە رى كورد ئە نووسن، كە واتە ئە بىت زەمینە ئە كۆمەلگە ئە خۆيان لە بەرچاو بېگرن. وەك "گى دوبور" ئە يوت: "زىيان و كار (و سیاست) بە جۆرىيەك وابەستە بە زەمینە ئە كۆمەلگە وەن، زەمینە گرنگە. " گۆڤارى "ویران" و تەواوى دەزگە راگە ياندنه بىنزاو و بىستراوه كانى دىكە ش ئە بىت رېز لە بىروباوەر و رەمنە كان و

که لتوری کۆمەلگە بگرن. ئەمەش بەو مانایە نایەت کە يەك هەنگاو له‌گەل دونیاى تازه‌گەرى و پىشىكە وتندا نەنیيەن و لە جىڭەئ خۆمان راوه‌ستىن. چونكە نە ئەدەب و ھونھەر و نە كەلتورى كۆمەلگەش، هىچ كات لە خالىيکى جىڭىردا پاناوه‌ستىن و بەردەواام لە گۇراندان. كەلتورى ئىيمەش پىّويسىتى بە گۆرانە، پىّويسىتى بە بىناكىن و ھاوكات ويّرانلىنىشە. بەلام ويّرانلىنىشە چى و بىناكىن ئەمەيان گىزگە. چونكە وەك ذوشئازەر ئەللىيت: "ئەدەبىياتى ويّران، جىهان ويّران ئەكەت بى ئەوهى سەرلەنۈ دروستى بکاتەوه." بەم چەند وته يەي "ئەلبىر كامق" كۆتاىيى بە بابەتە كەم ئەھىنەم:

"ھونھەرمەندى ئەم سەرددەمە ھەموو شەنچىك پەتەنەكەتەوه (تەنانەت نەرىتى ھونھەرىي خۆشى) پىّى وايىه ئەتوانىيەت ياساگەلىيکى تايىبەت بە خۆى بخولقىنىيەت و سەرئەنجام و ائەزانىيەت خودايە و بەم خەيالەوه پىّى وايىه كە بە تەنپا ئەتوانىيەت واقىعى خۆى بەدىبەيىنىيەت. لەگەل ھەموو ئەمانەشدا ئەوهى دوور لە كۆمەلگە بەدىئەھېننىيەت چەند بەرھەمەيىكى ويىنەيى و ئىينتىزاعىيە. وەك ئەزمۇون، بەدىھېنەرى وروۋاندىنىكە، بەلام لەو بەرھەمەيى كە تايىبەتە بە ھونھەرى راستەقىنە و پەيامى ھونھەرمەند؛ كۆكردنەوه و بەرھەمەيىنىيەتى، بەتالە.

* ھەممومان لە دەمەي ھەلبىزادەنەكانى پەرلەمانى كوردىستاندا بىنەيمان كە چۈن د. فەرھاد پېر بال پېشىوانى خۆى بۇ دەسەلات دووپات ئەكردەوە و ھەرئەم كارھى بەرىزيان بۇوبەھۆى توورەكىدىنى گەنجان و ھەۋادارانى و سەرئەنجام سۇوتاندىنى ھەندىيەك لە كتىيەكەكانى دكتۆرى لېكەوته‌و.

ئەو سەرچاوانەي بۇ نۇوسىنى ئەم باپەتە سوودم لېۋەرگەرلەوون:

1- گى دوبور، شهر ماركس و كوكاكولا
(از كتاب ماركسيسم شهرى - اندى مرىفىلد)
ترجمە: امین قضايى، سايت "مايند موتور"

2- آيەھاي شىطانى، تخرىب ادبىيات و تحرىف تارىخ
ترجمە: حسن كيانپور، كىيغان فرهنگى، سال ششم شمارە 3 ، ص 26-27

3- گفت و گو با دكتور على اكابر امينى، استاد دانشگاه اغوا و تحرىف واژگان و مفاهيم
Iran Newspaper. سرگە بارسىقىان، سايت

4- ادبیات ازad یا متعهد ، نویسنده: سید مرتضی - اوینی
ماهnamه - سوره - 1370 - دوره سوم شماره 9 و 10 آذر و دی

5- پیش‌نویسی بر رابطه ادبیات و اخلاق نویسنده: امیر طبری
سایت نوشتارهای مذهبی

6- هرزه‌گری های "ساقی قهرمان" چگونه شرق را به تعطیلی کشاند؟
سایت خبرگذاری فارس

7- ریخت شناسی شعر تخریب ، حسین نوش آذر ، سایت "مایندموتور"

ئم بابه‌ته له ژماره 423 ی رۆزنامه‌ی "کۆمەل"دا (شه‌ممە 15/5/2010) بلاوکراوه‌ته‌وه.